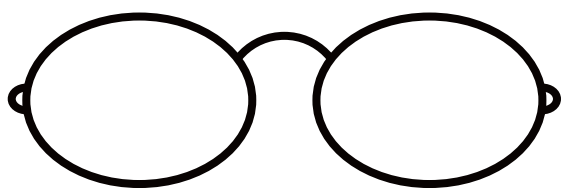

Jan Keij

Leven met Nietzsche

Worden wie je bent

ten have

Jan Keij

LEVEN MET NIETZSCHE

Worden wie je bent

th) ten have

INHOUD

	WOORD VOORAF	II
I	NIETZSCHE: LEVEN EN WERK	15
1.1	Nietzsches leven	15
1.2	Nietzsches werk	24
2	IMMANUEL KANT: VOORLOPER	27
2.1	De wereld volgens Kant	28
2.2	Kant en Nietzsche	37
3	ARTHUR SCHOPENHAUER: INSPIRATOR	43
3.1	Schopenhauer en de twee werelden	44
3.2	De wil verder uitgelegd	51
3.3	Zeg <i>nee</i> tegen het leven	55
4	NIETZSCHE: DE WIL TOT MACHT	63
4.1	Terugblik	64
4.2	De wil tot macht	65
4.3	De wil tot macht: ironie, beheersing en nihilisme	77
5	HET BEWUSTZIJN	85
5.1	De weg naar Nietzsche: Descartes, Kant, Schopenhauer	85
5.2	Het bewustzijn volgens Nietzsche	90
5.3	Bewustzijn en ‘waarheid’	102
6	NIETZSCHE EN HET RELATIVISME	109
6.1	Het geloof in waarheden	110
6.2	Het ongeloof in waarheden	111
6.3	Relativisme als een nihilisme: oproep tot autonomie	126

7	DE MORAAL	137
7.1	Inleiding: relativistische moraal en de wil tot macht	137
7.2	De herenmoraal	139
7.3	De slavenmoraal	143
7.4	Moraal: de wil tot macht en zelfstandigheid	159
8	DE DOOD VAN GOD	171
8.1	Gevolgen van het (christelijke) geloof in God	171
8.2	De dood van God en autonomie	179
9	EEUWIGE WEDERKEER	189
9.1	De argumentatie	190
9.2	Gevolg voor het persoonlijke leven	196
9.3	De eeuwige wederkeer: letterlijk of figuurlijk	201
10	DE ÜBERMENSCH	209
10.1	Misverstanden	209
10.2	De idee van de übermensch	213
10.3	De übermensch in onze tijd	218
11	VRIJHEID OF ONVRIJHEID: 'KIES' MAAR	231
11.1	Onvrijheid en vrijheid: verstand en ervaring	231
11.2	Onvrijheid bij Nietzsche	236
11.3	Vrijheid bij Nietzsche	242
11.4	Vrijheid of onvrijheid? Kies maar!	247
12	TIJD EN VRIJHEID	251
12.1	De historische ziekte	251
12.2	De genezing van de historische ziekte	257
12.3	De persoonlijke genezing van de historische ziekte	266
13	HET LIJDEN	277
13.1	Schopenhauer en het lijden	277
13.2	Nietzsche en het lijden	285

14	EEN SOCIALE NIETZSCHE	297
14.1	Het interpreteren van Nietzsche	298
14.2	Een sociale Nietzsche in <i>Aldus sprak Zarathoestra</i>	303
14.3	Nietzsche als bevrijder van de ethiek uit de moraal	311
15	SLOT: HOE JE WORDT WIE JE BENT	325
15.1	Logische inconsistentie en existentiële consistentie	325
15.2	Word wie je bent: wenken en adviezen	331
	NOTEN	341
	BIBLIOGRAFIE	371
	REGISTER	377

I NIETZSCHE: LEVEN EN WERK

Ik ben geen mens, ik ben dynamiet.¹

Het product van de filosoof is zijn leven.²

Nietzsche heeft voluit gefilosofeerd vanuit zijn tijd, vanuit zijn persoon en vanuit zijn leven en lijden, zodat het bij hem, meer dan bij veel andere filosofen, belangrijk is om iets te weten over zijn leven. Ik begin daarom dit hoofdstuk met een beschrijving van Nietzsches levensloop in paragraaf 1.1. Ik eindig met de korte paragraaf 1.2 over zijn werk.

1.1 Nietzsches leven

Wie was die man die van zichzelf zei dat hij geen mens is, maar dynamiet? We kunnen een beeld van hem schetsen, maar dat betekent niet dat we daarmee de denker zelf te pakken krijgen. Nee, want hij roept uit:

Ja, elk beeld van mij dat me door anderen wordt voorgehouden, brengt mij van mijn stuk: ‘dat ben ik stellig niet!’ is mijn gevoel daarbij;³

Hij was bovendien van mening dat een mens elk moment anders is, en ook nog eens vele personen in zich heeft. Een statisch beeld moet dus wel de plank misslaan. Desondanks wil ik eerst zijn leven schetsen, tot aan het einde van zijn hoogleraarschap op 35-jarige leeftijd, en daarna zijn zwervend bestaan tot aan zijn ineenstorting in 1889 en zijn dood in 1900.

1.1.1 *Jeugd en jonge jaren*

Friedrich Wilhelm Nietzsche wordt op 15 oktober 1844 geboren in Röcken, een dorpje in Pruisen. Hij raakt er gepokt en gemazeld in het christendom: zijn moeder, Franziska Oehler, is een vrome, puriteinse vrouw; zijn vader, Karl Nietzsche, is dominee. Twee jaar later, in 1846, komt zijn zus Elisabeth ter wereld. Zij zal na 1900 nog veel van zich laten horen in verband met het door haar vervalste gedachtegoed van haar broer. Weer twee jaar later, in 1848, wordt zijn broertje Joseph geboren. Vervolgens wordt het gezin getroffen door rampspoed: in juli 1849 sterft zijn vader aan ‘hersenvetking’⁴. In januari 1850 droomt Friedrich dat zijn broertje zal overlijden, en de dag daarop komt die droom uit.

Na de vroegtijdige dood van zijn vader verhuist het gezin naar Naumburg, waar Friedrich door vijf hem omringende vrouwen⁵ wordt vertroeteld en in de watten gelegd. Kwajongensstreken haalt de stille, voorbeeldige jongen niet uit. Van zijn medescholieren krijgt hij de bijnaam ‘de kleine dominee’, omdat hij Bijbelse teksten en liederen zo mooi kan voordragen. Die kleine dominee zou later een ‘grote’ worden: zijn filosofie is als een prediking, met name via het personage van Zarathoestra, maar zonder enige theologische inhoud.

Als Nietzsche tien jaar oud is, gaat hij naar het gymnasium in Naumburg. Zijn filosofische aanleg komt dan al naar voren als hij daar op twaalfjarige leeftijd een betoog schrijft over de oorsprong van het kwaad. In oktober 1858 wordt hij toegelaten op het gerenommeerde internaat Schulpforta, vlak bij Naumburg. In de jaren die volgen, verliest hij langzaam maar zeker zijn geloof, maar desondanks gaat hij in 1864 als twintigjarige theologie studeren aan de universiteit van Bonn. Inmiddels is hij geheel niet meer gelovig, en hij haakt daarom al snel af. Hij volgt nog even filosofiecolleges en stapt in het najaar van 1865 over naar de studie filologie aan de universiteit van Leipzig. Hij gaat zich dus richten op de studie van de klassieke talen, en daarmee op een uitleg van teksten, want de filologie ‘leert ons goed te lezen’⁶.

Een tijdlang drinkt hij. Seksueel contact met vrouwen heeft hij amper. Zijn jeugdvriend Paul Deussen schreef dat hij nooit een vrouw aanraakte. Hij bezoekt in 1865 tegen zijn wil een bordeel, maar hij schrikt van de dames en zoekt zijn toevlucht bij de aldaar aanwezige piano. Wat er daarna gebeurd is, blijft onduidelijk. Hij is in de loop van zijn leven zeker meerdere keren verliefd geweest. In 1876 doet hij Ma-

thilde Trampedach een huwelijksaanzoek, na een enkele, vluchtige ontmoeting. Zij is echter al verliefd op een ander en gaat daarom niet op zijn verzoek in. In 1882 ontmoet Nietzsche Lou Salomé. Zij schreef hoezeer zij gebiologeerd was door de (halfblinde) ogen van Nietzsche, die meer naar binnen leken te kijken dan naar buiten:

Ze zagen er veeleer uit als hoeders en bewakers van zijn schatten, stilzwijgende geheimen waar geen onbevoegde blik overheen mocht glijden.⁷

Nietzsche en zijn vriend Paul Rée gaan met Lou samenwonen in een ménage à trois, wat niet naar de zin van Nietzsche is. Mede om aan dit trio een einde te maken vraagt hij om haar hand. Weer loopt hij een blauwtje, want zij wil slechts een platonische verhouding. Of zijn vurigheid richting haar iets te maken had met lichamelijke verlangens, blijft trouwens de vraag.⁸ Sommige biografen vermoedden dat Nietzsche homoseksueel was, al heeft hij voor zover we weten geen relaties met mannen gehad. Maar ja, hem werd wel meer in de schoenen geschoven, allemaal beelden waarover Nietzsche zelf zou zeggen: 'Dat ben ik stellig niet.' Lou Salomé voelde waarschijnlijk meer voor Paul Rée, met wie ze een tijd gaat samenwonen, tot verontwaardiging en diepe teleurstelling van Nietzsche.⁹

In 1867 wordt Nietzsche, ondanks zijn bijziendheid, opgeroepen voor militaire dienst. Hij verwondt zich tijdens zijn dienst aan het zadel van zijn paard en wordt vervolgens afgekeurd. Na zijn diensttijd zet hij zijn studie klassieke talen voort. Nog vóór zijn afstuderen krijgt hij op voorspraak van zijn leraar Ritschl in 1869 een professoraat in de Griekse taal- en letterkunde aan de universiteit van Basel aangeboden. Hij geeft daar les van 1869 tot 1879.

Nietzsche houdt zich vanaf zijn jeugd hartstochtelijk bezig met muziek. Dat is heel begrijpelijk, want, zegt hij: 'Zonder muziek zou het leven een vergissing zijn.'¹⁰ Hij overweegt enige tijd een carrière in de muziek. Al in zijn jeugd componeert hij koorwerken, symfonische schetsen, pianowerken en liederen.¹¹ In 1872 componeert hij een contraouverture voor piano als reactie op de volgens hem sentimentele ouverture *Manfred* van Robert Schumann.¹² Nadat hij deze *Manfred-meditaties* ter beoordeling naar de dirigent en muziekcriticus Hans von

Bülow heeft gestuurd, ontvangt hij per kerende post de volgende reactie:

Uw Manfred-Meditation is het extreemste van fantastische extravagantie, het onverkwikkelijkste en onmuzikaalste wat mij sedert lang van aantekeningen op notenpapier onder ogen is gekomen.¹³

Eind 1868 ontmoet Nietzsche de componist Richard Wagner, wat het begin inluidt van een intense haat-liefderelatie. Hij bezoekt een aantal jaren regelmatig het landgoed Tribschen bij Luzern, waar Wagner en zijn vrouw Cosima wonen. Cosima is de dochter van Franz Liszt en was eerder gehuwd met Von Bülow. Af en toe speelt Nietzsche eigen composities voor, maar die kunnen Wagner niet bekoren. Meer waardering heeft hij voor Nietzsches boek *De geboorte van de tragedie*, dat in 1872 verschijnt. Later, in 1876, wendt Nietzsche zich van Wagner af, terwijl de componist hem tegelijk altijd blijft aantrekken.¹⁴ In 1888 schrijft hij bijvoorbeeld dat Wagner ‘de man was die verreweg het meest met mij verwant was’¹⁵, en dat hij de grote weldoener van zijn leven was. Hij bejubelt ook ‘de huiveringwekkende en zalige oneindigheid van de Tristan’¹⁶, een opera van Wagner. De verwijdering ontstaat onder andere vanwege Nietzsches tegenvallende ervaringen met het Wagnerfestijn, de *Festspiele* in Bayreuth. Hij schrijft:

Mijn fout was dat ik met een ideaal naar Bayreuth kwam: daardoor moest ik dan ook de bitterste ontgoocheling meemaken. De overvloed aan lelijks, verdraaids, dikdoenerigs stootte me hevig af.¹⁷

Het publiek vond hij decadent en mondain, volgens hem een verzameling van leeglopers en gespuis uit heel Europa. Wagners *Parsival* doet voor hem de deur dicht. Deze laatste opera zou met zijn lofzang op christelijke, kuise en ascetische deugden zwanger zijn van ‘christelijk-ziekelijke en obscurantistische idealen’¹⁸. Nietzsche breekt mede met Wagner vanwege diens antisemitisme. In *Ecce homo* noemt hij hem een Rijksduitser, wat zeker geen compliment is, want volgens Nietzsche bederft Duitsland de cultuur.

In 1870 begint de Frans-Duitse (of Frans-Pruisische) oorlog, onder leiding van Bismarck. Nietzsche vraagt verlof van zijn werk als hoog-

leraar en meldt zich vrijwillig aan voor het leger. Hij doet dienst als verpleger aan het front, waar hij de meest afgrijselijke verwondingen ziet. Bij het gewondenvervoer loopt hij dysenterie en difterie op. Hij verkeert op het randje van de dood, en wordt daarom al na een paar maanden dienst naar huis gestuurd. Eenmaal thuis vervolgt hij zijn professoraat. Aan zijn oorlogsavontuur houdt hij een afkeer van het militarisme over.

Al in zijn jeugd had Nietzsche problemen met zijn gezondheid, en na 1870 wordt dat er niet beter op. Vanaf 1873 is hij voortdurend ziek. Schadelijk voor de studenten is dat niet; door zijn in 1872 verschenen boek *De geboorte van de tragedie* heeft hij een flink aantal medeprofessoren tegen zich ingenomen, en hun invloed op de studenten maakt dat hij ten slotte voor stoelen en banken praat. In 1876 verleent de universiteit hem een jaar verlof vanwege zijn gezondheid. Zijn lichamelijke klachten zijn veelvormig. In de roman *Nietzsches tranen* van Irvin Yalom somt Nietzsche voor dokter Joseph Breuer zijn kwalen op:

gruwelijke, martelende hoofdpijnen; zeeziekte aan vaste wal – hoogtevrees, evenwichtsstoornissen, misselijkheid, braken, anorexia, afkeer van voedsel; koortsen, hevige, nachtelijke zweetaanvallen (...) een verpletterende vermoeidheid die soms bijna neerkwam op algehele spierverlamming; maagpijn; bloed opgeven; darmkrampen; ernstige constipatie; aambeien; en fnuikende oogklachten (...) hardnekkige slapeloosheid; ernstige, nachtelijke spierkrampen; en snelle, onverklaarbare stemmingswisselingen.¹⁹

Sue Prideaux gaat in haar biografie over Nietzsche, *Ik ben dynamiet*, uitgebreid in op Nietzsches lijden:

Elke pijnlijke aanval stelde zijn vermogen op de proef niet het onderspit te delven, elk herstel een wedergeboorte die bevestigde dat pijn lijden waarde had, omdat het de prijs was die je betaalde voor openbaring.²⁰

Pijn is vreselijk, maar kan ook tot prachtige nieuwe inzichten leiden. Ik doe een kleine greep uit Nietzsches opmerkingen over zijn ziekte uit zijn brieven aan vrienden. Nietzsche schrijft in juni 1875 aan Carl von Gersdorff:

Ik heb een zeer slechte tijd achter mij en wellicht nog een ergere voor mij. De maag was niet meer in te tomen, ook niet bij het belachelijk strenge dieet, dagenlang hoofdpijn van het ergste soort, na een paar dagen terugkomend, urenlang overgeven, zonder dat ik iets heb gegeten, kortom, de machine leek in stukken te zullen breken, en ik wil niet ontkennen dat ik enkele malen gewenst heb dat dat gebeurd zou zijn.²¹

In september 1881 aan Peter Gast (Heinrich Köselitz)²²:

Het waren gevaarlijke tijden, de dood keek mij over de schouders, ik heb de hele zomer vreselijk geleden: waarheen kan ik mij wenden? (...) De erge dagen brachten toestanden, zo afschuwelijk als ik in Basel beleefd heb.²³

In februari 1883 aan Franz Overbeck: 'de loop van een pistool is nu voor mij een bron van betrekkelijk aangename gedachten'.²⁴ En in mei 1885 aan zijn zus:

's Morgens kan ik het leven nog harden, maar 's middags en 's avonds nauwelijks meer, en het komt mij zelfs voor, dat ik genoeg heb gedaan, onder ongunstige omstandigheden, om er eervol tussenuit te knijpen.²⁵

Maar in 1888 noteert hij terugblikkend:

Nooit ben ik zo goed met mezelf af geweest als in die het meest door ziekte en pijn gekwelde periodes van mijn leven.²⁶

De oorzaak van zijn ziekten blijft onbekend. Een arts wijt het aan de ogen en verbiedt hem een paar jaar te lezen en te schrijven. Wagner meent dat zijn kwalen te maken hebben met masturbatie. Wat Nietzsche zelf van die verklaring vond, is onbekend. Zeker is wel dat diagnosticeren in die tijd vooral een kwestie was van koffiedik kijken.

‘Een leerzame (...) en bovenal
zeer toegankelijke inleiding op
(Nietzsches) denken.’ – Trouw

In *Leven met Nietzsche* biedt Jan Keij met helderheid, diepgang en een vleugje ironie een systematische en integrale uitleg van Nietzsches gehele gedachtegoed. Hij doet dat bovendien op een wijze die aanspoort om dit existentiële denken in het eigen leven te praktiseren. Het boek draagt daarmee een krachtige boodschap uit: ga je eigen weg, sta stevig op je benen om te worden wie je bent.

JAN KEIJ is zelfstandig gevestigd filosoof en vooraanstaand Levinas- en Nietzschekenner. Hij schreef verschillende boeken over Levinas, Nietzsche en Kierkegaard, waaronder *Levinas in de praktijk*, *Kierkegaard anders gezien* en *Tijd als kwetsbaarheid* en gaf jarenlang filosofiecurssussen, onder andere in de gezondheidszorg.

‘Dit is opvoedkunde
voor gevorderden. Een knap en
doorwrocht werk.’ – de Volkskrant

www.uitgeverijtenhave.nl

9 789025 912796 >